

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

24(33)

2024

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Redaktorių kolegijos sekretorė / Assistant Editor:

Danguolė Švidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Tarptautinė patarėjų taryba / International Advisory Board:

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Scopus

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	11

Straipsniai / Articles

Adam Kuper

The Cosmopolitan Museum	17
Kosmopolitinis muziejus. Santrauka	23

Dovilė Grickevičiūtė

The Cambodian Genocide: Historical Knowledge and Development among Second and Third-Generation Democratic Kampuchean Regime Survivors	27
Kambodžos genocidas, istorinės žinios bei antrosios ir trečiosios Demokratinės Kampučijos režimą išgyvenusių kartų raida. Santrauka	54

Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė

Apkalbos: bendruomeninė funkcija, asmeninė patirtis ir motyvai meilės dainose	57
Gossip: The Community Function, Personal Experience and Motifs in Love Songs. Summary	76

Darius Daukšas

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?	79
Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation? Summary	106

Teminis skyrius: Iš Lietuvos etnologijos istorijos / Special Section: From the History of Lithuanian Ethnology

Žilvytis Šaknys

Įvertinant etnologijos šaltinius: Vilniaus krašto lietuvių kalendorinės šventės jaunimo spaudos ir lauko tyrimų požiūriu	109
Evaluating Ethnological Sources: Lithuanian Calendar Feasts in the Vilnius Region in the Youth Press and in Field Research. Summary	134

Irma Šidiškienė

Lituanistinių tyrimų pulsas Antano Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika	137
The Pulse of Lithuanian Studies in Antanas Mažiulis' Reviews: A Subject Criticism. Summary	163

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Etnologinių šeimos papročių tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę	167
The Thematic, Problematic and Methodological Evolution of Ethnological Studies of Family Customs since the Restoration of Lithuania's Independence. Summary	198

Knygų recenzijos / Book Reviews

Rasa Navickaitė. Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology (<i>Neringa Klumbytė</i>)	201
Elvyra Usačiovaitė. Asmenybė ir simbolis (<i>Romualdas Juzefovičius</i>)	205
Iš praeities šaknų. Senovės baltų kultūra 11. E. Usačiovaitė (sud.) (<i>Jūratė Šlekonytė</i>)	210
Nijolė Laurinkienė. The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources (<i>Rimantas Balsys</i>)	215
Libertas Klimka. Matuojant neaprėpiamą laiką (<i>Venantas Mačiekus</i>)	219

In Memoriam

Netekome profesorės Irenos Reginos Merkienės (1937–2024) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	222
---	-----

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?

Darius Daukšas

Lietuvos istorijos institutas

Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos lenkų identiteto konstravimas 1988–1991 m. Remiantis to meto lietuviškos ir lenkiškos (leistos Lietuvoje) periodikos analize, atskleidžiama, kaip Lietuvos lenkai siekė įtvirtinti savo identitetą atsikuriančioje nepriklausomoje Lietuvoje. Lietuviškoje spaudoje dažnai buvo kvestionuojamas lenkų kilmės, kalbos grynumo ir lojalumo valstybei klausimas. O lenkiškoje spaudoje buvo kalbama apie Lietuvos lenkų tautinės mažumos istorinį tęstinumą Lietuvoje, teisę į tam tikrą teritorinį savarankiškumą.

Raktiniai žodžiai: *Lietuvos lenkai, etniškumas, nacija.*

The article examines the construction of the Lithuanian-Polish identity in 1988–1991. Based on the analysis of Lithuanian and Polish (published in Lithuania) periodicals, the article reveals how Lithuanian Poles sought to establish their identity in the emerging independent Lithuania. The Lithuanian press often probed the question of Polish origins, the purity of the language, and the loyalty of the Poles to the state. Meanwhile, the Polish press spoke of the historical continuity of the Polish minority in Lithuania and its right to a certain territorial autonomy.

Keywords: *Lithuanian Poles, ethnicity, nation.*

Įvadas: Lietuvos lenkai kaip tautinė mažuma

Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos lenkų etninio ir nacionalinio identiteto formavimasis politinių ir socialinių transformacijų laikotarpiu, kai, byrant Sovietų Sąjungai ir atsikuriant Lietuvos valstybei (1988–1991), vyko intensyvus etninio / nacionalinio identiteto konstravimas. Analizuodami to meto lietuvišką ir lenkišką spaudą bandysime atskleisti, kaip Lietuvos lenkai siekė pozicionuoti savo vietą naujai atsikuriančioje Lietuvos valstybėje, pabrėždami ne tik

savo etninį savitumą, bet ir politinius interesus, kurie kulminavo siekiu įkurti Vilniaus lenkų nacionalinį teritorinį kraštą.

Apskritai kalbant apie Lietuvos tautines mažumas, neretai mokslinėje literatūroje akcentuojami neseni istoriniai įvykiai, kai Lietuva siekė atkurti savo nepriklausomybę ir tautinių mažumų klausimas buvo vienas svarbiausių (žr. Lieven 1995). Ši transformacijų laikotarpį išsamiai aptaria britų mokslininkė Vesna Popovski savo studijoje (2000), kurioje autorė gvildena Lietuvos tautinių mažumų – lenkų, rusų ir žydų – santykius ir nuostatas į naujai atsikūrusią Lietuvos valstybę, pabrėždama pilietybių politiką ir tautinių mažumų „elgseną“ 1988–1993 m. laikotarpiu. Anot šios autorės, rusų ir žydų identitetas minėtu laikotarpiu dar nebuvo susiformavęs, vyko jo paieškos. Rusų identiteto konstravimui įtaką darė buvęs sovietinis identitetas, šią grupę veikė statuso pasikeitimas, jai buvo sunku save suvokti kaip tautinę mažumą. Nepaisant to, rusai atsikūrusioje Lietuvoje jautėsi integravęsi. Žydai, panašiai kaip ir rusai, taip pat ieškojo savo identiteto. Autorės teigimu, žydams integruotis į atsikūrusią Lietuvą trukdė nesena praeitis, tačiau, nepaisant to, jie aktyviai palaikė Sąjūdį ir Lietuvos nepriklausomybės siekį. Autorė, kalbėdama apie lenkus, gyvenančius Lietuvoje, pagal lenkų orientacijas Lietuvos valstybės atžvilgiu išskyrė tris lenkų „grupes“: „lietuviški lenkai“ (angl. *Lithuanian Poles*), „Lietuvos lenkai“ (angl. *Poles of Lithuania*) ir „sovietiniai lenkai“. Lietuviški lenkai, anot autorės, save suvokė kaip paveiktus gyvenimo Lietuvoje ir kultūrų mišinio (Popovski 2000: 113). Tuo tarpu Lietuvos lenkai tapatinosi su lenkiška kultūra ir paveldu, o sovietiniai lenkai – labiau su Sovietų Sąjunga ir komunistiniu režimu (Popovski 2000: 117). Dvi pirmosios grupės savo santykį su Lietuva grindė daliniu nepasitenkinimu dėl per mažai suteikiamų teisių, ginančių tautines mažumas, o sovietiniai lenkai matė būtinybę sugrąžinti sovietinę ideologiją (Popovski 2000: 135). Autorė teigia, kad daug ginčų sukėlęs *lenkų autonomijos klausimas* buvo būtent sovietinių lenkų aspiracija, tokiu būdu siekiant susigrąžinti sovietinę ideologiją, o kita vertus, šį klausimą aštrino Sąjūdžio negebėjimas spręsti tautinių mažumų problemų (Popovski 2000: 136).

Lenkų tautinė mažuma Lietuvoje (Vilniaus krašte) gali būti apibūdinama kaip paribio mažuma. Šiuo atžvilgiu ji yra išskirtinė palyginti su kitomis Lietuvoje gyvenančiomis tautinėmis mažumomis (plačiau apie tautinių mažumų Lietuvoje tipologiją žr. Kasatkina; Leončikas 2003).

Vilniaus kraštas, kuriame gyvena didžioji Lietuvos lenkų dalis, įvairių mokslininkų įvardijamas nevienodai: vieni kalba apie Vilniją (*Wileńszczyzna*) (žr. Kurcz 2005), Lietuvos Rytus (Garšva; Grumadienė 1993), Paribio Lietuvą (Grigas 1996b) ir t. t.

Vienas fundamentaliausių pastarojo laikotarpio darbų yra lenkų sociologo Zbigniewo Kurczo (2005) monografija, skirta Vilnijos (*Wileńszczyzna*) lenkų

identitetų analizei. Autorius iš sociologinės perspektyvos analizuoja Vilnijos lenkų padėtį Lietuvoje. Daug dėmesio skiriama jau anksčiau aptartoms politinėms transformacijoms ir jų paveiktoms identiteto konfigūracijoms. Pažymima, kad, anot autoriaus, šis kraštas yra „[...] klasikinis istorinio pasienio pavyzdys, kuriame [...] vyksta etninė konkurencija“ (Kurcz 2005: 13). Šio autoriaus darbas svarbus ir kitomis išvalgomis, vertinga jo pasiūlyta vidinės kolonizacijos perspektyva, kuria nusakomos politikos, viešasis diskursas, formuojamas dominuojančios grupės (lietuvių) siekiant asimiliuoti kultūriškai kitokius Lietuvos lenkus (Kurcz 2005: 50).

Lietuviškoje istoriografijoje taip pat galime aptikti šio krašto, kaip paribio, konceptualizavimo atvejų (žr., pvz., Grigas 1996a; Šutinienė 1996; Juozeliūnienė 1996 ir kt.).

Naujausi sociologiniai / antropologiniai tyrimai Lietuvos lenkų tema labiausiai dėmesį kreipia į šiandieninius identitetų transformacijos nuo etninio prie pilietinio (Kazėnas et al. 2014) aspektams: atminties (Šliavaitė, Frėjutė-Raikauskienė, Marcinkevičius 2023), švietimo (Šliavaitė 2021), regioninio identiteto (Vyšniauskas 2020) ir kt. O istoriniai tyrimai Lietuvos lenkų tematika apima politines aptariamo laikotarpio (Sovietų Sąjungos žlugimo ir Nepriklausomos Lietuvos radimosi) transformacijas Lietuvoje, lenkų politinę mobilizaciją ir etnopolitikas (Sirutavičius 2022), politinių organizacijų reikšmę Lietuvos lenkų bendruomenei ir tarpvalstybiniais santykiais (Bobryk 2013), taip pat istorinės atminties ir identiteto aspektus (Jundo-Kaliszewska 2019) ir kt.

Etninė grupė, nacija, teritorija – valstybė

Etniškumas ir nacionalizmas socialiniuose moksluose išlieka vienomis „karščiausių“ temų jau keletą dešimtmečių. Ypač daug dėmesio etniškumas ir nacionalizmas (ir nacionalinis identitetas) susilaukė Sovietų Sąjungos bei sovietinio bloko byrėjimo metu ir iš to kilusiems etniniams / nacionaliniams neramumams paaiškinti; etniškumo ir nacionalizmo temos aktualumo neprarado ir vėliau – steigiantis / atsikuriant naujiems valstybių dariniams. Nepaisant savo aktualumo, etniškumas ir nacionalizmas yra, ko gero, vienos komplikuočiausiai apibrėžiamų sąvokų moksle.

Kaip išeities tašką šiam straipsniui etniškumą ir nacionalizmą apsibrėšime remdamiesi Thomaso H. Erikseno pateiktomis sampratomis (Eriksen 2002).

Etniškumą Eriksenas apibūdina šitaip: „Etniškumas yra socialinių santykių aspektas tarp veikėjų, kurie laiko save kultūriškai skirtingais nuo kitų grupių narių, su kuriais jie turi bent minimalią sąveiką“ (Eriksen 2002: 12).

Nacionalizmas, remiantis tuo pačiu autoriumi, „gali būti apibrėžiamas kaip ideologinis judėjimas, siekiantis ir palaikantis autonomiją, vienybę ir identitetą

populiacijai, kurią kai kurie jos nariai laiko esama ar potencialia „nacija“ (Eriksen 2002: 101).

Anot šio autoriaus, abi sąvokos glaudžiai susijusios. Sąvoka nacionalizmas yra tiesiogiai susijusi su modernia nacionaline valstybe ir jos dominuojančia kultūra. Šiuo požiūriu nacija yra valstybėje dominuojanti etninė grupė, o kitos grupės, kurios suvokiamos kaip kultūriškai kitokios, nedominuojančios valstybėje, apibūdinamos kaip etninės grupės.

Pasak Erikseno (2002), pagrindinis etniškumo ir nacionalumo skirtumas atsiskleidžia per pastarojo santykį su valstybe, o etniškumui valstybė nereikalinga. Kita vertus, etniškumas, anot Erikseno, kartais pasitelkiamas kaip nacijos ideologija, jis ideologizuojamas (etnifikuojamas), tada nacionalizmas išryškėja kaip susiejantis „etninę ideologiją su valstybės aparatu“ (Eriksen 2002: 107). Tokiu atveju, kai etniškumas pasitelkiamas kaip ideologija, kalbama apie etnonacionalizmą (žr. Giordano 1997; Čiubrinkas 2010). Etninis nacionalizmas teigia, kad „tikra nacija yra solidarumas [...] suprantamas kaip primordialiniai ryšiai, bet ne instrumentiniai ar atsitiktiniai ryšiai“ (Hollinger 1996: 133). Etninis identitetas tampa pagrindu siekti politinės autonomijos. Etninės grupės ideologija, perimta ir sujungta su nacionalizmo siekiais, gali transformuotis į stiprų etninės grupės siekį įtvirtinti savo statusą kaip politinio vieneto.

Etnonacionalizmas paprastai priešinamas pilietiniam nacionalizmui. Pastarasis labiau pabrėžia „pilietines teises nei kultūrinės šaknis“ (Eriksen 2002: 119). Anot Michaelio Ignatieffo, pilietinis nacionalizmas nurodo, „kad nacija turi būti sudaryta iš visų – nepaisant rasės, spalvos, tikėjimo, lyties, kalbos, ar etniškumo, – kurie sutinka su nacijos politine religija. Šis nacionalizmas vadinamas pilietiniu, nes jis įsivaizduoja naciją kaip lygias teises turinčių piliečių bendruomenę, kuriuos sieja patriotiški ryšiai su politinėmis praktikomis ir vertybėmis“ (Ignatieff, iš Hollinger 1996: 134). Toks nacionalizmas formuoja bendruomenę, kurią telkia lojalumas bendroms politinėms praktikoms, o ne kultūriniai ar etniniai skirtumai.

Lowellas W. Barringtonas (2006) savo darbe siekia pateikti aiškesnę, labiau išgrynintą nacionalizmo sampratą. Visų pirma, teigia jis, etniškumas ir nacionalizmas yra skirtingos sąvokos, nors sako, kad „nacijos gali išsivystyti iš etninių grupių, tačiau nacionalizmas yra daugiau nei etninė grupė“ (Barrington 2006: 2). Yra keli bruožai, kurie aiškiai atskiria etniškumą ir nacionalizmą vieną nuo kito. Visų pirma – nacijos skiriasi nuo etninių grupių, nes tiki turinčios teisę kontroliuoti teritoriją (Barrington 2006: 7). Antra, nacijos nebūtinai turi remtis etniniu identitetu, nes etnis identitetas nebūtinai nulemia nacionalinį identitetą (Barrington 2006: 7) – čia galime prisiminti anksčiau aptartą pilietinį nacionalizmą, kuris neturi etninės dedamosios. Skirtingai nuo aptartos Erikseno nacionalizmo sampratos, šis mokslininkas kiek kitaip interpretuoja nacionalizmo ir

valstybės sąveiką. Anot Barringtono, nacionalizmas pirmiausia yra apie naciją ir nebūtinai apie egzistuojančią valstybę (Barrington 2006: 7). Taip duodama suprasti, kad nacionalizmui nebūtina egzistuojanti valstybė, bet greičiau reikia tikėjimo, kad grupė žmonių (nacija) turi teisę kontroliuoti teritoriją (Barrington 2006: 7). Kitaip sakant, nacionalizmas reiškiasi per grupės siekį kontroliuoti tam tikrą teritoriją ir įtvirtinti savo politines aspiracijas. Nacionalizmas neapsiriboja tik etniniu identitetu, jis apima ir teritorinius bei politinius siekius.

Aptartos teorinės perspektyvos leidžia suprasti, kad etniškumas ir nacionalizmas yra tarpusavyje susiję reiškiniai, kurie gali įgauti įvairių formų priklausomai nuo politinio konteksto. Etniškumas gali transformuotis į nacionalizmą, kai etnis identitetas pasitelkiamas kaip politinė priemonė. Nacionalizmas savo ruožtu gali pasireikšti tiek pilietine, tiek etnine forma priklausomai nuo grupės siekių ir politinio konteksto.

Mūsų straipsniui aktuali Barringtono pasiūlyta „dviejų komponentų“ nacionalizmo samprata. Pasak šio autoriaus, nacionalizmo esmę atskleidžia du klausimai: kas yra nacija (arba tiksliau – kas priklauso nacijai?) ir kokią teritoriją nacija turi teisę kontroliuoti? (Barrington 2006: 22). Kitaip sakant, norint grupę įvardyti kaip naciją, ji turi išpildyti du reikalavimus: 1) save identifikuoti kaip besiskiriančią nuo kitų, neretai etninių kriterijų pagrindu; 2) grupė turi aiškias aspiracijas į valstybingumą / teritorijos kontrolę. Į pirmąjį, priklausymo nacijai, klausimą galima atsakyti per etninę ar pilietinę prizmę. Jeigu priklausymas nacijai konstruojamas remiantis pilietiniu nacionalizmu, tai teritorijos klausimas daugiau ar mažiau suvokiamas kaip nekeliantis klausimų, kadangi sutariama, jog valstybėje gyvenančios įvairios grupės save traktuoja kaip vieną naciją, besidalijančią bendra teritorija. Tuo tarpu dažnesni atvejai, kai narystė nacijoje apibrėžiama etniškai ir iš to kyla įtampos dėl (savos) valstybės / teritorijos – tikros, ar menamos, kontrolės.

Lietuviškame kontekste sąvokos etniškumas ir nacionalizmas (nacionalumas) dažniau vartojamos akademiniam lygmenyje. Kasdieniame ir neretai politiniame lygmenyje dažniau vartojama sąvoka tauta, kuri, priklausomai nuo konteksto, apima ir etniškumą, ir nacionalumą (žr. plačiau Čiubrinkas 2008; Kasatkina, Kadziauskas, Šliavaitė 2006). Siekiant išvengti sąvokų suplakimo, šiame straipsnyje vartojamos „etniškumo“ ir „nacionalumo“ (nacionalizmo) sąvokos. Nepaisant to, atsižvelgiant į Lietuvos mokslo tradiciją bei viešąjį vartojimą, Lietuvos lenkai šiame straipsnyje įvardijami kaip tautinė mažuma, suvokiant, kad ši sąvoka yra platesnio mokslo diskurso objektas. Sąvoka Lietuvos lenkai vartojama emiškai, t. y. daugumoje nagrinėtų laikraščių publikacijų jie šitaip įvardijami ir save taip įvardija.

Tikslas ir uždaviniai

Remdamiesi Barringtono pasiūlytu nacionalizmo, kaip „dviejų komponentų“ arba dviejų klausimų modeliu, nagrinėsime, kaip vyko Lietuvos lenkų *savos* nacijos konstravimas atsikuriančioje Lietuvoje (1988–1991).

Pirmojoje straipsnio dalyje bus bandoma atsakyti „kas yra *mes*?“ – būtent apžvelgti, kokios grupės konstravimo idėjos pasitelktos apibrėžiant Lietuvos lenkus, koks buvo dominuojančios grupės (lietuvių) atsakas šių idėjų plėtotei. *Mes / jie* perspektyva pasitelkta remiantis Fredriko Bartho (1969) išvalgomis apie etnines grupes, jas suvokiant ne kaip statiškus darinius, bet sąveikoje su kitomis grupėmis. Šios sąveikos leidžia atskleisti kintantį ir nuolatos konstruojamą identiteto pobūdį.

Antrojoje dalyje per tuo metu vykusios vadinamosios lenkų autonomijos kūrimo aspektą bandysime atsakyti į klausimą, ar Lietuvos lenkai *savos* nacijos idėjoje kėlė klausimą dėl *savos* teritorijos kontrolės. Straipsnis remiasi 1988–1991 m. Lietuvoje leistais laikraščiais.

Straipsnyje keliamas tikslas – nustatyti, kaip Lietuvos lenkai 1988–1991 m. atsikuriančios nepriklausomos Lietuvos kontekste konstravo savąjį etninį ir nacionalinį identitetą.

Uždaviniai

1. Išanalizuoti, kokios Lietuvos lenkų identiteto konstravimo idėjos atsispindėjo 1988–1991 m. leistuose lietuvių ir lenkų laikraščiuose, atsakant į klausimą „kas yra *mes*?“
2. Įvertinti, kaip šios identiteto konstravimo idėjos sąveikavo su dominuojančios grupės (lietuvių) požiūriu ir kaip *lietuvių* reakcijos paveikė Lietuvos lenkų identiteto formavimąsi.
3. Išnagrinėti Lietuvos lenkų autonomijos siekio problematiką, atsakant į klausimą, ar tuometinis Lietuvos lenkų identitetas ir nacionalinės idėjos buvo orientuotos į *savos* teritorijos kontrolės įgijimą.

Metodologija

Žiniasklaida yra produktyvi arena studijuoti dominuojančią nacijos sampratą ar sampratas. Nagrinėjamuoju laikotarpiu – 1988–1991 m. – vyko įvairios politinės transformacijos, kurių galutinis rezultatas buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. Šiuo tarpsniu, anot kai kurių mokslininkų, pavyzdžiui, Popovski (2000), vyko „*savos*“ nacijos konstravimas, kuris neabejotinai turėjo atsispindėti ir to meto periodikoje.

Kokybiniu teksto analizės metodu buvo analizuojami straipsniai lietuviškoje ir lenkiškoje spaudoje (leidžiamoje Lietuvoje). Tyrimui buvo pasirinkti

šie periodiniai leidiniai: „Atgimimas“, „Lietuvos aidas“, „Voruta“, „Czerwony Sztandar“, „Kurier Wilenski“, „Nasza Gazeta“, „Draugystė“, „Lenino priesakai“. Straipsnių atrankos kriterijus buvo etninė / nacionalinė kategorizacija, straipsniai apie vadinamosios lenkų autonomijos steigimą.

Lietuvių poziciją turėjo atskleisti pasirinkti dienraščiai „Atgimimas“ (kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio poziciją atspindintis dienraštis), „Lietuvos aidas“ (kaip valstybinis dienraštis, atstovaujantis Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai ir Ministrų Tarybai), bei „Voruta“, aktyviai publikavusi straipsnius Vilniaus krašto, Lietuvos lenkų klausimais, atstovavusi visuomenei lietuvių pozicijai. Laikraščiai „Czerwony Sztandar“ (LKP CK laikraštis)¹, „Draugystė“ (LKP Vilniaus rajono komiteto ir LDT leidinys, 1990 m. Vilniaus rajono tarybos laikraštis)², „Lenino priesakai“ (LKP Šalčininkų rajono komiteto ir Darbo žmonių deputatų tarybos leidinys)³, „Nasza Gazeta“ (Lietuvos lenkų sąjungos leidinys, leidžiamas nuo 1989 m. antros pusės) turėjo reprezentuoti Lietuvos lenkų, nesiejamų su LKP, identitetų konstravimo įvairialypiškumą.

Trumpas tematinis laikraščių kontekstas

1988 m. antrame pusmetyje pradeda rasti straipsnių apie etninio identiteto ir grupinės priklausomybės klausimus. Atlikta straipsnių analizė leidžia teigti, kad 1988 m. vasarą šie etninio identiteto ir grupinio tapatumo klausimai tapo aktualūs. Iki tol su etnine priklausomybe ir identitetu susiję klausimai nebuvo aptariami lenkiškoje ir lietuviškoje spaudoje. Lenkiškumo atgimimas laikraščių straipsniuose fiksuojamas, galima sakyti, lygiagrečiai su lietuviškuoju atgimimu. Reikia pasakyti, kad 1988 m. antrojo pusmečio pradžioje lenkiškuose laikraščiuose aptinkami straipsniai tik atsargiai konstatuoja apie etninių / nacionalinių klausimų aktualizavimą visuomenėje. Lenkiškoje spaudoje 1988 m. antrojo pusmečio pradžioje kalbama apie „internacionalizmą“, pabrėžiamas „tarpnacionalinis“ sugyvenimas. Pavyzdžiui, laikraščiuose „Czerwony sztandar“, „Lenino priesakai“ ir „Draugystė“ tuo metu publikuojami straipsniai apie jaunimo auklėjimą „internacionalizmo dvasia“, remiamasi TSRS komunistų partijos XX suvažiavimo nutarimo tezėmis (pvz., Golodovičius 1988:1) ir pan.

Pirmos rimtesnės pastabos apie tarpetninius santykius ima rasti 1988 m. vasaros pabaigoje, paskelbus lietuvių, kaip valstybinės kalbos, įstatymo projektą.

Vladas Sirutavičius (2017: 46) teigia, kad valdžios nutarimai dėl lietuvių, kaip valstybinės kalbos, buvo „kibirkštis, iš kurios užsidedė autonomijos laužas [...]“.

¹ Nuo 1990 m. vidurio leidžiamas „Kurier Wilenski“ pavadinimu.

² Nuo 1991 m. liepos 12 d. vietoj „Draugystės“ pradėtas leisti laikraštis „Vilnia“.

³ Leistas trimis kalbomis: lietuvių, lenkų, rusų. 1991 m. pervadintas į „Laba diena“ (Nr. 66–73); nuo 1991 m. rugsėjo 25 d. prijungtas prie laikraščio „Šalčia“.

Jis (lietuvių kalbos, kaip valstybinės kalbos projektas) lenkų etninės mažumos atstovų galėjo būti suvoktas kaip pavojus“ (Sirutavičius 2017: 46).

Mūsų atliktas tyrimas, grindžiamas tik laikraščių publikacijomis, taip pat patvirtina, kad svarstymai apie lietuvių kalbą kaip valstybinę *lenkų* buvo priimti kaip tam tikra grėsmė būti lituanizuotiems (apie lenkų, gyvenančių Vilniaus krašte, lituanizaciją greta rusifikacijos kalbama per visą nagrinėjamą laikotarpį).

1988 m. rudenį „Atgimime“ pasirodo publikacijų, kuriose kalbama apie siūlymus įteisinti lietuvių kalbą kaip valstybinę. Lenkiškoji spauda į šį projektą reaguoja audringai. „Czerwony sztandar“, „Lenino priesakuose“, „Draugystėje“ nuo 1988 m. rudens be perstojo spausdinami partinių veikėjų, eilinių žmonių pasisakymai dėl lietuvių kalbos kaip valstybinės, dažniausiai teigiant, kad Lietuvos lenkai nėra pasiruošę per trumpą laiką išmokti lietuvių kalbos, kai kurie valstybinės kalbos įteisinimą matė kaip pavojų lenkų tapatumui.

1988–1991 m. periodika iš dalies atspindi politines to laikmečio nuotaikas ir politines transformacijas (žlunganti Sovietų Sąjunga ir atsikurianti nepriklausoma Lietuvos valstybė), vykusias Lietuvoje. 1988–1991 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo kuriama vadinamoji *lenkų autonomija*, buvo paleistos Vilniaus ir Šalčininkų rajonų savivaldybių tarybos ir kt. Lietuvos valdžia vykstančius procesus minėtame regione vertino kaip grėsmę atsikuriančiai Lietuvai, jos teritorijos dezorganizaciją. Tuo metu Lietuvos lenkai su nepasitikėjimu žvelgė į minėtą kalbos įstatymą ir jį laikė Lietuvos siekiu *lituanizuoti* kraštą.

Toliau straipsnyje, remiantis laikraščių publikacijomis, bus aptariama, kaip Lietuvos lenkai formavo savo tapatybę dviem lygmenimis: (1) etninio identiteto paieškose ir (2) politinio identiteto konstravime siekiant įtvirtinti savo autonomiją ir teritorinį savarankiškumą Lietuvos sudėtyje.

I. „Mes“/„jie“: apibrėžiant Lietuvos lenkus laikraščiuose

Siekiant suprasti, kaip Lietuvos lenkai apibrėžė save kaip naciją, neišvengiamai susiduriame su „mes / jie“ arba „savas / kitas“ perspektyva. Abiejų perspektyvų susikirtimas ir leidžia išryškinti, kaip Lietuvos lenkai konstruoja savo etninį identitetą ir priklausymą nacijai. Todėl straipsnyje kalbama ne apie vieną diskursą, bet apie du – vienas, sąlygiškai straipsnyje vadinamas *lietuvių* diskursu lenkų atžvilgiu, o kitas sąlygiškai vadinamas *lenkų* diskursu.

Lietuvių diskursas, kalbant labai apibendrintai, gali būti apibūdintas kaip atspindintis *Atgimimo* (Lietuvos judėjimas, prasidėjęs 1988 m., siekęs šalies nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos), įkurto 1988 m., poziciją, daugiausia dėmesio skyrusio Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui, Lietuvos nacijos telkimui arba nacionalizuojančiai politikai (Brubaker 1996), o lenkų diskursas buvo atsakas į lituanizaciją, arba nacionalizuojančią Lietuvos politiką.

Nagrinėjamų 1988–1991 m. periodinių leidinių straipsnių autoriai, tiek rašantys iš *lietuvių*, tiek iš *lenkų* pozicijų, yra daugiausia politikai, žurnalistai ir kiti visuomenės veikėjai, taip pat nemažai straipsnių parašė mokslininkai (daugiausia istorikai ir kalbininkai), dalį straipsnių sudaro ir eilinių skaitytojų nuomonės, pasisakymai laikraščiuose apie vykstančius procesus.

Lietuviai ir lenkai to meto spaudoje (valstybės pozicijai atstovaujantys dienraščiai „Atgimimas“, „Lietuvos aidas“ ir „Voruta“ bei Lietuvos lenkų – „Czerwony sztandar“, „Draugystė“, „Lenino priesakai“, „Nasza Gazeta“, „Kurier Wilenski“) pateikė įvairių nuomonių, kurių pagrindinis tikslas galėtų būti įvardytas kaip siekis įtvirtinti ir paneigti (priklausomai nuo to, kas kalba) istorinę, politinę ir kultūrinę Lietuvos lenkų teisę turėti savo naciją.

1990 m. „Draugystėje“ (Memorandumas 1990 a: 2-3) ir „Lenino priesakuose“ (Memorandumas 1990b: 2-3) pasirodė publikacija pavadinimu „Memorandumas dėl lenkų padėties Lietuvoje“. Nurodoma, kad šis memorandumas perspausdintas iš kito leidinio – „Magazyn Wilenski“, atsižvelgiant į rajono(ų) gyventojų prašymus. Memorandumas adresuojamas Lenkijos Respublikos Prezidentui V. Jeruzelskiui, Lenkijos Respublikos premjerui T. Mazowieckiui, Lenkijos Respublikos Senato Maršalui, „Lenkų bendrijos“ susivienijimo pirmininkui A. Stelmachovskiui, Lenkijos Respublikos Seimo Maršalui M. Kozakevičiui, Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministrui K. Skubiševskiui. Memorandumą pasirašė 30 Lenkijos visuomenės veikėjų⁴. Šiame memorandume kalbama apie tariamai blogėjančią lenkų padėtį Vilniaus krašte, siejant pokyčius su Lietuvos Respublikos vykdoma politika lenkų atžvilgiu. Be kita ko, teigiama, kad „Sajūdžio valstybinėje spaudoje dažnai kartojama tezė, jog Vilniuje nėra lenkų“ (Memorandumas 1990a: 2) ir „[...] Lietuvos valdžios politika lenkų gyventojų likvidavimo Vilniuje kelyje pasistūmėjo toliau ir tarp Vilnijos lenkų išskyrė dvi naujas tautybes“ (Memorandumas 1990a: 2). Šios tautybės – „tuteišiai“ (vietiniai) ir „Vičiai“ – žmonės, kurių pavardės baigiasi galūne „vič“ – esą tai sulenkinti lietuviai, arba lietuviai, kalbantys naujai lietuvių valdžios kuriama slavų kalba – Vilniaus krašto lenkų, baltarusių ir lietuvių kalbų mišiniu (Memorandumas 1990a: 2). Memorandume teigiama, kad „Vilnija buvo Lenkijos valstybės integralinė dalis“ ir kad „Vilniuje ir Vilniaus krašte nuo seno gyveno daugiausia lenkai“ (Memorandumas 1990a: 2).

Galima sakyti, kad šis memorandumas pateikia koncentruotą *lenkiško* diskurso, vykusio to meto Lietuvos spaudoje, vaizdą. Pagal šį memorandumą galime išskirti pagrindinius teminius blokus lenkų atžvilgiu Lietuvos periodikoje: lenkų tautinės mažumos istorijos, kilmės klausimai; diskusijos politizuotų koncepcijų

⁴ Todėl galima būtų sakyti, kad šis memorandumas nėra autentiška Lietuvos lenkų pozicija, tačiau, sprendžiant iš publikacijų *lenkų* (Lietuvoje) ir *lietuvių* laikraščiuose, jis buvo svarbus dokumentas argumentacijose dėl Vilniaus krašte vykstančių procesų.

lenkų tautinės mažumos autentiškumo, kalbos (lenkų) „grynumo“, priklausymo Lenkijos valstybei ir kt. klausimais. Toliau juos ir aptarsime.

Grupės pavadinimas

Pirmiausia, manytume, svarbu atkreipti dėmesį, kad ta grupė žmonių, kurią mes vadiname Lietuvos lenkais, taip ir buvo įvardijama minėtuose straipsniuose. Dažniausiai aptinkamas apibūdinimas – Lietuvos lenkai – buvo vartojamas ir politinės partijos pavadinime (Lietuvos lenkų sąjunga, kuri išaugo iš Lenkų visuomeninės kultūros draugijos). Lietuvos lenkai save laikė ir buvo laikomi lietuvių besiskiriančiais nuo lietuvių, t. y. bendros nacijos idėjoje apie Lietuvos lenkus buvo kalbama vartojant etnines, o ne pilietines kategorijas⁵.

Kita vertus, įvardijant šią grupę (tiek iš lietuvių, tiek iš lenkų pusės) nebuvo apsiribojama tik Lietuvos lenko sąvoka. Taip pat vartojamos įvairios kitos sąvokos, tokios kaip „tuteišiai“ (Chrzanowski 1989: 3), „sovietiniai lenkai“ (Savicka 1990: 4), „tarybiniai lenkai“ (Deputato 1990: 1) ar tiesiog „lenkai“. Tačiau ne vienu atveju šiai grupei apibūdinti *lietuvių* pasitelkiamos sąvokos, paneigiančios lenkišką šios grupės kilmę: „lietuvių ainiai“ (Baleiša 1991: 3), „sugudėję lietuviiai“ (Garšva 1991: 6), „rusakalbiai lenkai“ (Savicka 1990: 4) ar net naujas etnosas: „neseniai nutautęs, naujai besiformuojantis etnosas“ (Spurga 1990c: 14).

Kilmė

Lietuviai kvestionavo ne tik Lietuvos lenkų pavadinimą, bet ir jų *kilmę*. Buvo pasitelkta daug įvairių ideologinių *mitų* apie lenkų kilmę jų dabartinėje gyvenamoje teritorijoje (Vilniaus krašte) remiamasi lingvistika, istorija, archeologija, statistika, demografija, istoriniais šaltiniais ir kt. Klausimai apie kilmę lietuviškoje ir lenkiškoje 1988–1991 m. periodikoje buvo nukreipti norint patvirtinti ar paneigti (priklausomai nuo to, kas rašo) teisę turėti *savą* (lenkų) naciją. Svarbu pabrėžti, kad abiem pusėms – *lietuviams* ir *lenkams* – kilmės klausimas atrodė svarbus ir tariamai leidžiantis nustatyti, kas yra *tikri* ir kas – *netikri* lenkai.

Tiek *lietuviai*, tiek *lenkai*, kalbėdami apie kilmę, rėmėsi istoriniais-lingvistiniais duomenimis, tik skirtingai juos interpretavo ir pasirinko. Pagal vieną *lietuvių* nuomonę straipsnyje „Kas tie „tuteišiai““ (Stepanovas 1989: 3) kalbama, kad lenkai, gyvenantys šioje teritorijoje, yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščių karo belaisviai:

⁵ Retos išimtytys galėtų būti, pvz., Sauliaus Stomos straipsnis (Stoma 1991: 1), raginantis vadovautis pilietine nacijos samprata: „[...] turime pasakyti sau: visi norintys gyventi nepriklausomoje demokratinėje Lietuvos valstybėje yra mūsų broliai ir sesės. Jie tokie patys kaip mes, nors ir šnekėtų kita kalba. Visi mes, Lietuvos piliečiai, esame LIETUVOS TAUTA.“

„Pirmieji lenkai į minimas [Vilniaus kraštą] žemes atvyko kaip lietuvių kunigaikščių belaisviai (4 tūkstančius lenkų Jogaila gražino Jadvygai, kai ją vedė)“ (Stepanovas 1989: 3) ir nėra krašto (Vilniaus) autochtonai. Straipsnyje teigiama: „Jau du tūkstančius metų buvusioje LDK teritorijoje gyvena lietuviai ir baltarusiai. Jie ir yra šių žemių autochtonai [bet ne lenkai]“ (Stepanovas 1989: 3).

Kai kuriuose straipsniuose, pavyzdžiui, Gintauto Sliesoriūno (1989), siekiant parodyti, jog ne lenkai yra Vilniaus krašto autochtonai, naudojami statistiniai duomenys, neva įrodantys, kad po Šiaurės karo gyventojų skaičius LDK stipriai sumažėjo, todėl „[...] į Vilniją kėlėsi baltarusiai ir vyko lietuvių–baltarusių sąveika“ (Sliesoriūnas 1989: 3). Dėl šios priežasties, anot autoriaus, „[...] daugelio lenkų kilmė yra baltarusiška“ (Sliesoriūnas 1989: 3).

Lenkai teigė, kad buvusios LDK teritorijoje (taip pat Vilniaus krašte) pirmieji apsigyveno ne lietuviai ir jie neturi jokių *pirmumo* teisių į šią teritoriją. Pasitelkus lingvistinius tyrinėjimus, viename straipsnyje tvirtinama: „Pirmi gyventojai dabartinėje Lietuvoje nebuvo baltai. Lietuvių kalba ir kitos išlikusios baltų kalbos išsivystė ant ugrofinų substrato [...]“ (Zdaniukiewicz 1990b: 2). Toliau šiame straipsnyje kalbama, kad slavai šioje teritorijoje apsigyveno VI a. ir XIV a. viduryje jie jau buvo dauguma Vilniaus krašte (Zdaniukiewicz 1990b: 2). Tokiu būdu tarsi atremiami *lietuvių* argumentai, kuriais remiantis lietuviai ir baltarusiai įvardijami kaip Vilniaus krašto autochtonai. Gana bendra *lenkų* nuomonė, atsispindinti straipsniuose, buvo ta, kad lenkai „nėra neseniai atvykę į Lietuvą, tačiau yra etninė grupė, gyvenanti čia nuo amžių“ (Tomaszewicz 1988: 2). Tuo tarpu *lietuvių* pateikė „istoriškai“ grindžiamą lietuvių kaip valstiečių ir lenkų kaip kilmingų bajorų stereotipą, kad paneigtų, jog šioje teritorijoje lenkus būtų galima vadinti autochtonais:

[...] Nėra duomenų rodančių, kad jie [Lietuvos lenkai] būtų atvykėlių palikuonys. Tiesa, nuo Liublino unijos laikų aukštieji Lietuvos ir Lenkijos sluoksniai – „bajorų nacija“ – maišėsi tarpusavyje, giminiavosi, bet valstietija – tuometiniai baudžiauninkai – buvo sėslūs. Lietuvos lenkai nėra lenkų tautos kompaktiško masyvo dalis, nors didžioji dauguma yra vietinės kilmės [...]. Savo etnine kilme, istorine praeitimi jie yra seni Lietuvos gyventojai (Kuzmickas 1989: 2).

Iš šio pavyzdžio matyti, kad šiame regione galėjo būti tik lenkų bajorai, o apie lenkų valstiečių buvimą šioje teritorijoje nėra istorinių duomenų. Straipsnyje leidžiama suprasti, kad Lietuvos lenkai yra sulenkinti lietuviai, „seni Lietuvos gyventojai“. *Lenkai* su šia pozicija nesutiko ir bandė save apibrėžti kaip šio krašto autochtonus.

Pavardės

Kaip priklausymo / nepriklausymo lenkų nacijai kriterijus laikraščiuose dažnai buvo aptariamasi teritorijoje gyvenančių žmonių pavardžių klausimas. Pavyzdžiui, remiantis archyvais, „Lietuvos aide“ buvo pasitelktas argumentas, kad šio krašto žmonių kilmė yra lietuviška, tik jų lietuviškos pavardės buvo išverstos į lenkų kalbą:

XVII, XVIII ar net XIX šimtmečio lietuvių baudžiauninkų nebuvo galima kaltinti, kad jie, būdami tamsūs ir beraščiai, neparodė tautinio sąmoningumo, apsisprendimo ir neprotestavo, kai vieną iš jų lenkas dvarponis per prievartą iš Stulgio padarė Stulginskiu, o krikštydamas kito sūnų sulenkėjęs klebonas vietoj Balsio užrašė Balsevičiaus pavardę. Daug lietuvių pavardžių su slaviškais priesagomis kilusios iš krikščioniškų vardų, pvz., Petrauskas, Antanavičius ir kiti. Nė kiek ne mažiau pavardžių, turbūt ir lenkiškų pavardžių, padarytų tiesiog išvertus iš lietuviškų. Taip vietoj Žvirblio – Vrublevskis ir pan. (Trumpickas 1990: 3).

Tuo tarpu *lenkai*, remdamiesi pavardėmis, tiksliau, *faktu*, kad Vilniaus krašte nėra ar nebuvo žmonių su lietuviškais pavardėmis, o absoliuti dauguma turi / turėjo lenkiškas, pateikė kitokius argumentus: „Bažnyčia, kuri sudegė 1982 m., buvo 193 metų, ir ten netoliese yra ir kapinės. Ir ar rasi nors vieną lietuvišką pavardę? Ne!“ (Olszewski 1989: 3)

Pavardės pavertimas objektyviu etniškumo požymiu laikomas svarbiu elementu, nurodančiu į krašto gyventojų kilmę. Anot *lietuvių*, kai kurios dabartinės lenkiškos pavardės buvo tiesiogiai išverstos į lenkų kalbą lietuviškos pavardės. Lenkai griežtai nesutiko su tokia interpretacija – prisiminkime anksčiau aptartą memorandumą (Memorandumas 1990 a: 2), kad pavardės, besibaigiančios „vič“, nurodo lietuvišką Lietuvos lenkų kilmę. Tada reikėtų, kad ir „Adamus Micevičius“ buvo ne lenkas, o „vičius“ (Spurga 1990a: 5).

Apibendrinant galima pasakyti, kad *lietuvių* argumentai dėl pavardžių daugiausia buvo skirti įrodyti krašto gyventojų nelenkišką kilmę, o *lenkai* argumentavo, kad būtent pavardės nurodo lenkišką šių žmonių kilmę.

„Tuteišiai“

Nagrinėtuose 1988–1991 m. straipsniuose apie kilmę neretai buvo minima kategorija „tuteišiai“.

Lietuviai, komentuodami anksčiau minėtą „Memorandumą“, adresuotą Lenkijos Respublikos valdžios institucijoms, konstatuoja, kad pateikiama [Memorandume] iškreiptų ir tendencingai parinktų faktų apie lenkų būklę Lietuvoje (Gečiauskas 1990: 2). Kaip minėta, „Memorandume“ buvo paminėta ir „tuteišio“ kategorija kaip argumentas, kad lietuviai pastaruoju metu siekia įrodyti, jog

Lietuvos lenkai yra ne lenkiškos kilmės. 1991 m. „Vorutoje“ (nr.1) (Garšva; Gaučas; Klimas 1991: 2) publikuotas atsiliepiamas į minėtą „Memorandumą“ (jis buvo adresuotas Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, Lenkijos Respublikos Prezidentui, Lenkijos Respublikos Seimui, Ukrainos TSR Aukščiausiajai Tarybai, Baltarusijos Aukščiausiajai Tarybai, Latvijos Aukščiausiajai Tarybai), kuriame teigiama:

terminą „tuteišiai“ sukūrė ne lietuviai. Jis jau naudotas Lenkijos gyventojų surašymų metu [...]. Ši sąvoka buvo taikoma vietiniams gyventojams, neturintiems susiformavusios etninės savimonės. „Tuteišiais“ save laikančių rasta ir pokario metų ekspedicijų metu. „Tuteišių“ polonizacija tarpukario metais ir buvo pagrindinis lenkų gausinimo Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje būdas (Garšva; Gaučas, Klimas 1991: 2).

Kaip matyti, analizuojamoje lietuviškoje periodikoje *lietuviai* siekė parodyti, kad sąvoka „tuteišis“ nėra jų išradimas. Straipsnyje „Kas tie tuteišiai“ (Stepanovas 1989: 3) kalbama, kad „tuteišio“ kategorija atsirado tarpukariu, kai Vilniaus regionas priklausė Lenkijai:

Šio amžiaus dvidešimtųjų metų spaudoje buvo dažnai rašoma apie „tuteišius“, kurių ypatingai daug išliko Polesėje. Jų atkaklus priešinimasis surusiniui ir sulenkinimui atsispindėjo Pilsudskio okupacijos metais vykusiame gyventojų surašyme. „Tuteišių“ grafą statistiniuose formuliaruose sugalvojo ne dabartiniai Vilniaus surašymo vadovai, o J. Pilsudskio laikų lenkų statistikos specialistai.

Visi šie pavyzdžiai nurodo tai, kad „tuteišio“ kategorija buvo pasitelkta parodyti, jog žmonės, gyvenantys minėtame Vilniaus regione, skiriasi nuo lenkų Lenkijoje. *Lietuviai* buvo linę aiškinti „tuteišio“ kategorijos atsiradimą sudėtingais politiniais procesais, vykusiais šiame krašte:

...karaliams Steponui Batorui ir Zigmantui Vazai leidus, į Lietuvą pradėjo skverbtis lenkai – jėzuitai. Jėzaus kariai atvyko į žemes, kurių gyventojai nenoriai skyrėsi su savu tikėjimu ir papročiais [...]. Magnatai ir paskui sekusi šlėkta palaipsniui priimdavo katalikų tikėjimą ir sutinkami su šūkiu „tu lenkų tikėjimo – tu lenkas!“, tapdavo lenkais. Taip unitai ir pravoslavai palaipsniui neteko savo šviesuomenės, o jų tikėjimas tapo mužikų tikėjimu [...], kai į Didžiosios Kunigaikštystės žemes įžengė Jekaterinos II 60 tūkstančių okupacinė kariuomenė, Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje buvo 2169 unitų cerkvės ir 1084 pravoslaviškos cerkvės. Lietuvių ir baltarusių denacionalizacija pakeitė kryptį. Dabar iškeliamas lozungas: „Tu – rusiško tikėjimo, tu rusas!“ [...] 20 metų į vakarines Baltarusijos žemes ir Vilniją Pilsudskio – Želigovskio okupantai kėlė kolonistus, pedagogus ir valdininkus. Uždarinėdami baltarusiškas ir lietuviškas mokyklas, jie siekė visiškos užgrobtų kraštų polonizacijos. Iš dalies jiems tai pavyko. Dauguma baltarusių katalikų, netekusių gimtosios mokyklos ir dvasininkijos, šiandien save vadina lenkais (lenkiško tikėjimo) (Stepanovas 1989: 3).

Kaip vienas sprendimo būdų siekiant išvengti ginčų dėl kilmės, „tuteišio“ kategorijos vartojimo, keliuose *lietuvių* straipsniuose siūloma atsakyti etniškai apibrėžiamo identiteto sampratos ir siūloma kalbėti tik apie valstybinį, paremtą pilietybę:

Kalbėdami apie tai (krašto etninę sudėtį) nepamirškime, kad Vilniaus kraštas yra ne tik lietuvių, lenkų bei baltarusių etninė riba, bet ir lotyniškosios ir bizantinės kultūros bei civilizacijos riba. Tai Europos pakraštys ne tik perkeltinė, bet ir tiesiogine prasme. Nustatyti tokių ribinių sričių identitetą gana sunku. Tokiais atvejais lemiamas yra valstybinis identitetas arba pilietinė tapatybė (Butkus 1990: 12).

Lenkų pozicija „tuteišių“ interpretavimo klausimu kardinaliai skyrėsi nuo *lietuvių* siūlomos. *Lenkai* bandė apibrėžti „tuteišius“ kaip turinčius šaknis toje žemėje (Vilniaus krašte), o ne atvykusius: „Negalime traktuoti lenkų, gyvenančių Lietuvoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje, kaip dalį Polonijos. Šitie žmonės iš niekur neatėjo, jie čia turi savo šaknis. Yra vietiniai [tutejszie]“ (Chrzanowski 1989: 3).

Apskritai *lenkų* diskurse dominuoja žemės (vietos) ir žmonių ryšys. Neretai nurodoma, kad Vilniaus krašto teritorija iki karo priklausė Lenkijai, vėliau – Sovietų sąjungai ir tik po 1990 m. kovo 11 d. – Lietuvai. Dėl tokios komplikotos ir dinamiškos istorijos identitetas yra daugialypis ir neaiškus, patyręs rusifikaciją, o dabar patiriantis lituanizaciją (pvz., Czechowicz 1990: 4). Gal todėl „tuteišio“ sąvoka dažnai vartojama su kalbos (lenkų) *grynumo* ir *ne grynumo* sampratomis. Kalbos (lenkų) negrynumas *lietuvių* diskurse yra laikomas priemone pasakyti, kad krašto gyventojai yra ne lenkai, o lietuviai, kalbantys slavų kalba. Pavyzdžiui, viename „Atgimimo“ straipsnyje (Spurga 1990a: 10), kuriame keliamas klausimas dėl Lietuvos lenkų lojalumo Lietuvos valstybei, išsakoma neva vyraujanti *lietuvių* nuomonė: „...Rytų Lietuvoje gyvena ne lenkai, o slavų kalba šnekantys lietuviai.“

Arba dar vienas pavyzdys, tariamai atspindintis *lietuvių* poziciją: „Vilnijoje nėra lenkų, yra tik „tuteišiai“, kalbantieji tarme, artima lenkų kalbai“ (Sliesoriūnas 1989: 3).

Remdamiesi tiek „tuteišio“ kategorija, tiek ir kalba *po prostu* (liet. paprasčia kalba), *lietuviai* stengėsi parodyti ryšio su lenkiškumu nebuvimą. O *lenkai*, atvirkščiai, tvirtino, kad kalba *po prostu* yra vienas iš lenkų kalbos dialektų ir kad šis dialektas yra labai senas (Zdaniukiewicz 1990: 2).

Lietuviai, naudodami lingvistinius argumentus, stengėsi parodyti, kad šiame regione gyvena *netikri* lenkai, o *lenkai* įrodinėjo, kad kalba, kuria kalbama šiame regione, yra ta pati lenkų kalba. Tokie svarstymai apie kalbą (kuria šnekama Vilniaus regione) ir jos susiejimą / atsiejimą nuo lenkų kalbos gali būti traktuojami kaip instrumentai, padedantys patvirtinti ir paneigti aptariamą grupės lenkiškumą.

Vis dėlto kai kuriuose straipsniuose siūloma nesieti kalbos su identitetu ir lojalumu valstybei. Pavyzdžiui, Mindaugo Butkaus straipsnyje teigiama, kad kalba nėra svarbiausias elementas, kuriuo būtų galima grįsti lojalumą valstybei:

[...] nūnai nemaža Kauno, Jonavos ir Kėdainių miestų bei apylinkių vyresnio amžiaus žmonių dalis mielai vartoja lenkų kalbą, tačiau jie nėra Lenkijos patriotai. Nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetis savo ruožtu suformavo jų valstybinę sąmonę. Jeigu tą dvidešimtmetį ten būtų viešpatavusi Lenkija, jie būtų tapę Lenkijos piliečiais, ir jokios kalbos apie istorinį lietuviškumą jų nesugražintų į lietuviybę (Butkus 1990: 12).

Taip pat šiame straipsnyje teigiama, kad Vilniaus krašte (kuris priklausė Lenkijai) gyvenančių žmonių identitetas, kitaip nei minėtų Kauno, Jonavos ir Kėdainių lenkų identitetas, yra nulemtas ne jų kalbos, o to, kad „20 metų trukęs Lenkijos valdymas įtvirtino dvejopus šio krašto gyventojų apsisprendimą. Todėl nenuostabu, kad Vilnijos lenkai Lietuvos suverenumą šioms žemėms laiko neteisėtu“ (Butkus 1990: 12).

Ir *lenkų* diskurse pastebima tendencija nesieti kalbos su identitetu. Iš *lenkų* pasigirdavo argumentų, kad kalba nėra svarbiausias elementas, nusakantis priklausymą lenkų etninei grupei. Dėl sovietmečiu patirtos rusifikacijos ir lenkiškų mokyklų trūkumo neretai imta kalbėti rusiškai net namų aplinkoje. Dėl šios kalbos dominavimo ir patys lenkai apibūdindavo jaunąją kartą kaip rusakalbius lenkus: „Mes esam lenkai, bet neretai rusakalbiai.[...] tai yra dėl to, kad sovietmetis stipriai pakeitė vertybes ir dabar mes galime kalbėti apie sovietinius lenkus, ypač jaunimą, kurie kalba tik rusiškai“ (Savicka 1990: 4).

Bet pastarosios kalbos vartojimas, kaip teigiama lenkų publikacijose, nepadarė įtakos lenkų savimonei:

Prie bažnyčios senos moterys noriai su mumis kalbėjosi lenkiškai, visai neprasta lenkų kalba. Papasakojo, kad vaikai prasčiau kalba lenkiškai. – O anūkai, tik rusiškai. – Tai ką, jie jau rusai? – Kurgi rusai – lenkai. [...] tautinė sąmonė – lenkų, vartojama kalba – rusų (Savicka 1990: 4).

Apibendrinant šią straipsnio dalį, galima pridurti, kad aptartu laikotarpiu vyko intensyvus Lietuvos lenkų identiteto konstravimo procesas. Lietuvos lenkai 1988–1991 m. laikotarpiu formavo savo identitetą iš „mes / jie“ arba „savas / kitas“ perspektyvos. *Lietuvių* ir *lenkų* diskursas skirtingai konstravo lenkų identitetą, pabrėžiant etninius ir istorinius argumentus. *Lietuvių* spaudoje dažniau akcentuotas lenkų kilmės neautentiškumas, o *lenkai* siekė įtvirtinti savo istorinę teisę būti laikomiems vietiniais gyventojais. Tokios diskusijos, grįstos etnine kilme, kalbos ypatybėmis ir pavardžių aiškinimu, parodo, kaip skirtingi diskursai formavo Lietuvos lenkų identitetą, naudojant skirtingas interpretacijas ir argumentus, taip gilinant „mes / jie“ perskyrą.

II. Teritorija ir nacija

Aptarėme, kad viena iš prielaidų atsirasti nacijai, – tai teritorija, suvokimas, kad teritorija yra „mūsų“, nors nebūtinai tai turi būti „reali“, gali būti ir išsivaizduojama nacijos teritorija (Barrington 2006). Su tam tikromis išlygomis galima pasakyti, kad nagrinėtų laikraščių publikuotas turinys leidžia teigti 1988–1991 m. vykus Lietuvos lenkų nacijos mobilizaciją nuo etninės politinės (teritorinės) nacijos link, t. y. atsakius į klausimą: kas mes?, buvo klausama: kur mūsų teritorija?

Vadinamosios „lenkiškos autonomijos“ steigimas aptariamam laikotarpiu, manytume, yra geras slinkties nuo etninės teritorinės politinės nacijos link pavyzdys. Čia dar kartą norime pabrėžti, kad tokio pobūdžio prielaida daroma tik remiantis laikraščių analize, nesiremiami jokiais kitais šaltiniais.

Laikraščiuose publikuotuose „lenkiškos autonomijos“ steigimo susirinkimų protokoluose, nutarimuose, įstatymų projektuose dažnai pasikartoja tos pačios, jau mūsų anksčiau aptartos temos, kad lenkams Lietuvoje išskyla sunkumų išlaikyti savo identitetą, yra lituanizuojami, nelaikomi lenkais, neturi galimybių mokytis aukštesiose mokyklose ir pan.

Nuo autonomijos idėjos iki „Vilnijos tautos“ – nuo 1988 iki 1991 m.

Išsamiai vadinamosios lenkų autonomijos steigimosi procesas yra aptartas V. Sirutavičiaus darbe (2017), todėl šioje vietoje, remdamiesi nagrinėtais laikraščiais, trumpai aptarsime tik mūsų darbui reikšmingus – etninius ir nacionalinius – autonomijos steigimosi aspektus.

Dienraščiuose „Czerwony sztandar“, „Draugystė“, „Lenino priesakai“ pirmosios žinutės apie lenkiškų nacionalinių apylinkių steigimą ima rasti 1988 m. antrajame pusmetyje. Vis dėlto reikia pripažinti, kad informacija apie tokių apylinkių steigimą yra fragmentiška ir neleidžianti susidaryti platesnio vaizdo apie šio proceso turinį.

Remdamiesi vien laikraščių tyrimu kalbėsime apie tris autonomijos steigimosi etapus.

Pirmas sietinas su 1989 m. Šalčininkų ir Vilniaus rajonų vietos tarybų deputatų priimtais nutarimais dėl „nacionalinių-teritorinių“ rajonų steigimo minėtuose rajonuose. Antrasis – su 1990 m. gegužės 24 d. Eišiškėse įvykusiū liaudies deputatų suvažiavimu ir jame priimtu nutarimu dėl „nacionalinio-teritorinio krašto“ steigimo. Trečiasis, išsamiausiai periodikoje atspindėtas, autonomijos steigimo etapas – 1991 m. gegužės mėn. įvykęs visuotinis liaudies deputatų suvažiavimas Mostiškėse ir jo metu priimti dokumentai, kurie buvo pakankamai atspindėti lenkiškoje ir kiek mažiau lietuviškoje periodikoje. Šiam trečiajam aspektui ir skirsime daugiausiai vietos. Apie pirmuosius du tik trumpai užsiminsime,

parodydami tam tikrą nuoseklų judėjimą projektuojamo darinio, turinčio nemažai valstybingumo požymių, link.

Trumpa nacionalinių-teritorinių rajonų paskelbimų apžvalga

1989 m. rugsėjo 14 d. „Lenino priesakuose“ publikuotas rugsėjo 6 d. Šalčininkų rajono liaudies deputatų sprendimas dėl Šalčininkų rajono teritorijos paskelbimo Šalčininkų lenkų nacionaliniu-teritoriniu rajonu su savivalda Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos sudėtyje (Šalčininkų rajono Liaudies deputatų tarybos dešimtosios sesijos sprendimas 1989: 1).

1989 m. rugsėjo 19 d. „Draugystėje“ publikuojamas Vilniaus rajono liaudies deputatų rugsėjo 15 d. sprendimas „paskelbti Vilniaus lenkų nacionalinį-teritorinį rajoną su savivalda Lietuvos TSR sudėtyje“ (Rajonas paskelbtas autonominiu 1989: 1).

Apie sprendimų (Vilniaus ir Šalčininkų rajonų deputatų tarybų) turinį laikraščiuose matome gana fragmentišką vaizdą. Išsamiausiai informacija pateikta „Lenino priesakuose“ ir „Czerwony sztandar“, kiek mažiau – „Draugystėje“, o lietuviškoji periodika apsiribojo gana skurdžiais pranešimais.

Publikuotuose Vilniaus ir Šalčininkų rajonų deputatų suvažiavimų sprendimuose skelbiama, kad Vilniaus ir Šalčininkų rajonai skelbiami nacionaliniais-teritoriniais rajonais su savivalda Lietuvos TSR sudėtyje. Jau po kelių dienų laikraščiuose pranešama, kad LTSR Aukščiausioji Taryba paskelbė Vilniaus ir Šalčininkų rajonų deputatų tarybų sprendimus antikonstituciniais (žr., pvz., Sabutis 1989: 1; Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Nutarimas 1989: 1).

Iš laikraščiuose publikuotų susirinkimų protokolų ir nutarimų galima susidaryti fragmentišką vaizdą apie planuojamų darinių pobūdį. Viena vertus, oficialūs priimti nutarimai nurodo teritorinių-nacionalinių rajonų steigimą Lietuvos TSR sudėtyje, bet iš kai kurių susirinkime dalyvavusių deputatų pasisakymų galima susidaryti kiek sudėtingesnę vaizdą. Pavyzdžiui, Vilniaus rajono tarybos deputatas Marjanas Narunecas posėdžio, paskelbusio Vilniaus rajoną teritoriniu-nacionaliniu rajonu, metu pareiškė: „Nepriklausomybė – štai ko mes siekiame“ (Golodovičius 1989: 2) – turima omenyje galimybė „patiems tvarkytis rajono teritorijoje“ (Golodovičius 1989: 2).

1990 m. ir autonomijos idėjų transformacija

1990 m. pradžioje įvyko rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, taip pat rajonų liaudies deputatų rinkimai. Rinkimai gana plačiai atspindėti tiek lenkiškoje, tiek ir lietuviškoje periodikoje. Lenkiškuose laikraščiuose rinkimų tema dažniausiai buvo rašoma apie būtinybę turėti savo (lenkų) atstovus AT bei rajonų tarybose.

Kiti svarbūs veiksniai, paveikę autonomijos idėjų raidą, buvo 1990 m. kovo 11 d. LTSR AT paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė bei vėliau prasidėjusi Lietuvos ekonominė blokada. Daug dėmesio lenkiškoje spaudoje susilaukė planuojama Lietuvos administracinė teritorinė reforma.

1990 m. naujai išrinktos Vilniaus ir Šalčininkų rajonų liaudies deputatų tarybos patvirtino 1989 m. nutarimus dėl lenkų nacionalinės teritorijos. Pirmojoje Šalčininkų rajono tarybos sesijoje balandžio 27 d. priimamas sprendimas „Dėl pažiūros į 1989 metų rugsėjo 6 dienos 18 šaukimo Šalčininkų rajono liaudies deputatų tarybos dešimtosios sesijos sprendimą“ (Rajono savivaldybės Tarybos pirmoji sesija 1990: 1). Šiame sprendime pažymima, kad taryba nusprendė patvirtinti 1989 m. tarybos sprendimo įgaliojimus. Beveik po mėnesio, gegužės 24 d., neeilinėje Vilniaus rajono tarybos sesijoje taip pat buvo patvirtintas Vilniaus rajono tarybos 1989 m. rugsėjo 15 d. sprendimas „Dėl Vilniaus rajono paskelbimo lenkų nacionaliniu-teritoriniu rajonu Lietuvos TSR sudėtyje“ (Rajono Tarybos sesija 1990: 1). Šioje sesijoje taip pat buvo priimtas kreipimasis į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą bei į TSRS prezidentą M. Gorbačiovą – abu jie paskelbti „Draugystėje“ birželio 2 d. (Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidentui Michailui Gorbačiovui 1990: 1; Vilniaus Rajono Tarybos Deputatų Kreipimasis į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą 1990: 1). Iš esmės abiejuose dokumentuose keliama panašūs klausimai. Visų pirma kalbama apie planuojamą naują LR administracinę-teritorinę suskirstymą, baiminamasi, kad jo metu bus padalinti Vilniaus ir Šalčininkų rajonai, kuriuose gyventojų daugumą sudaro lenkai, ir jie bus prijungti prie rajonų, kurių gyventojų daugumą sudaro lietuviai, o apylinkių suskaidymas paspartins ir taip spartėjančią Lietuvos lenkų asimiliaciją. Antras svarbus klausimas – kvestionuojamas pats Vilniaus krašto priklausymo Lietuvai teisėtumas. Teigiama, kad Vilniaus kraštas Lietuvai atiteko kaip Ribentropo-Molotovo pakto pasekmė. Mūsų straipsniui šis aspektas aktualus tik iš dalies (kaip sąsajų su Lenkijos valstybe, dvigubos pilietybės konstravimo aspektas), todėl mes jo čia negildinsime.

1990 m. spalio 6 d. antrajame Vilniaus krašto deputatų suvažiavime Eišiškėse priimta rezoliucija, kuria skelbiama apie Vilniaus nacionalinio-teritorinio krašto steigimą su savo statusu Lietuvos sudėtyje (Uchwała drugiego zjazdu deputowanych terenowych Rad Samorządów Wileńszczyzny 1990: 2).

1991 m. autonomija, „Vilnijos tauta“ ir valstybingumo siekis?

Nuo 1991 m. pradžios laikraščiuose, ypač lenkiškuose, toliau plačiai kalbama lenkų autonomijos klausimais. Iš esmės tęsiamos tos pačios temos: Lietuvos lenkų lituanizavimas, valstybinės lietuvių kalbos problemos, toliau aktyviai diskutuojama dėl planuojamo Lietuvos administracinio suskirstymo, kuris Lietuvos

lenkų spaudoje toliau vaizduojamas kaip tam tikras pavojus „Vilnijos krašto“ teritorijos vientisumui.

1991 m. sausio 29 d. publikuojamas AT nutarimas, pagal kurį iki tų metų gegužės 31 d. pažadama pateikti Vilniaus krašto administracinio suskirstymo projektą ir krašto statutą (Bielawska 1991a: 1). Tačiau nesulaukus šio termino pabaigos, argumentuojant, kad centrinė valdžia delsia priimti sprendimus Vilniaus krašto atžvilgiu, 1991 m. gegužės 25 d. Mostiškėse įvyko trečiasis Vilnijos deputatų suvažiavimas. Informacija apie jį pasirodė lenkiškuose ir lietuviškuose laikraščiuose – lietuviškuose laikraščiuose šiam suvažiavimui jau skirta, palyginti su ankstesniais, daugiau dėmesio, pasirodė ir keletas analitinių straipsnių, skirtų aptariamo krašto problematikai.

Lenkiškoji spauda jau pirmosiomis dienomis po įvykusio suvažiavimo publikavo daug straipsnių apie suvažiavimo eigą, pateikė priimtus nutarimus.

Dar prieš suvažiavimą, gegužės mėn. 12 d., „Draugystėje“ (Lietuvos Respublikos įstatymo projektas dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso 1991a: 2) ir „Lenino priesakuose“ gegužės mėn. 21 d. (Lietuvos Respublikos įstatymo projektas dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso 1991b: 2-3) buvo publikuotas „Vilniaus krašto statuso“ projektas.

Vilniaus krašto statuso projektas: Vilnijos valstybės link?

1991 m. gegužės 22 d. Mostiškėse Vilniaus krašto deputatų II suvažiavimo trečio etapo metu priimto „Statuso“ projektas suteikia daugiausiai informacijos ir siūlo įvairias galimas interpretacijas suprantant Vilniaus krašto, Vilnijos, ar oficialiai – Vilniaus lenkų teritorinio-nacionalinio krašto – motyvus likti Lietuvos sudėtyje ar kvestionuoti priklausymą Lietuvai, ar galbūt pasirinkti naujos valstybės sukūrimo kelią.

Tam tikri „Statuso“ projekto punktai būtent leidžia interpretuoti, kad siekiama sukurti atskirą valstybinį darinį – tiesa, pasakant, kad jis yra Lietuvos Respublikos sudėtyje.

Aiškumo dėlei reikia trumpai aptarti „Statuso“ turinį. Pirmasis „Statuso“ straipsnis pagrindžia prielaidas sukurti Vilniaus lenkų teritorinį-nacionalinį kraštą, teigiant, kad kraštas yra būtinas „siekiant patenkinti nacionalinius, kultūrinius, dvasinius ir kalbinius lenkų ir kitų čia nuolat gyvenančių tautybių poreikius, likviduoti dirbtinai sudarytas disproporcijas krašto ir Lietuvos ekonominio išsivystymo lygyje, užkirsti kelią lenkų ir kitų šioje teritorijoje gyvenančių tautybių asimiliacijos planams, ruošiamiems pagreitiniais tempais“ (Lietuvos Respublikos įstatymo projektas dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso 1991 (a; b): 2).

Šis „Statuso“ straipsnis iš esmės atspindi anksčiau aptartus aspektus, kuriais Lietuvos lenkai grindė poreikį steigti lenkų teritorinį-nacionalinį darinį.

Visų pirma tokio krašto būtinumas grindžiamas poreikiu puoselėti tapatumą ir atsispirti asimiliacijai (kaip minėjome, kalbant apie autonomiją, dažnai buvo minima planuojama Lietuvos administracinė teritorinė reforma, kurios metu buvo svarstomi įvairūs projektai – vienas jų siūlė sukurti „Didžiojo Vilniaus“ administracinį vienetą, į kurį įeitų Vilniaus ir Šalčininkų rajonai bei Vilniaus miestas. *Lenkai* šią reformą matė kaip priemonę prievartinei asimiliacijai, kai tradiciškai lenkų gyvenamos administracinės teritorijos būtų sujungtos su rajonais, kuriuose daugumą gyventojų sudaro lietuviai (žr., pvz., Taraškevičius (b) 1991: 2). Taip pat šis „Statuso“ projektas atspindėjo ir būdingą nuomonę apie Vilniaus kraštą kaip ekonomiškai atsilikusį, teigiant, kad tokio krašto sukūrimas leis įveikti ekonominį krašto nutolinimą nuo likusios Lietuvos.

Dėl straipsnio apimties neįmanoma aptarti visų „Statuso“ aspektų, aptarsime tik tuos, kurie nurodo tam tikrą „savos“, t. y. nacijos, teritorijos konstravimo aspektus.

„Statuso“ projekte, publikuotame „Draugystėje“ ir „Lenino priesakuose“, numatyta „Vilnijos“ krašto pilietybė: visi Vilniaus krašto piliečiai yra Lietuvos piliečiai ir turi teisę būti TSRS ir Lenkijos Respublikos piliečiais (10 straipsnis). Aštuntasis straipsnis skelbia, kad „krašto teritorijoje lenkų kalba yra lygia-teisė kartu su valstybine lietuvių kalba, o rusų kalba yra tarpnacionalinio bendravimo priemonė“. Taip pat skelbiama, kad įstaigose vartojama lietuvių ir lenkų kalbos, o kolektyvo sprendimu gali būti vartojama ir rusų kalba (14 straipsnis). Straipsnyje 24 teigiama, kad „aukščiausias **Vilnijos valstybės** valdžios organas yra Vilniaus krašto seimas“ (paryškinta mūsų. – *D. D.*).

Reikia pasakyti, kad *lietuvių* publikacijose į „Statuso“ projektą žiūrima kaip į atskiros valstybės kūrimo strategiją (žr., pvz., Grumadaitė 1991: 1; Vercinkevičius 1991:1), už kurios „slypi svetimi užmojai sukurti tokią valstybinę struktūrą, kuri nuolatos konfrontuotų su Lietuvos valdžia, kiršintų šioje teritorijoje gyvenančius žmones“ (Stačiokas 1991(a): 6).

Lietuvių nuostatą dėl „Statuso“ projekto turbūt geriausiai atspindi 1991 m. „Atgimime“ publikuotos žinomo teisininko Stasio Stačioko mintys (Stačiokas 1991 (a): 6; Stačiokas 1991 (b) : 5). Straipsnis pateikia gana išsamią „Lenkų nacionalinio-teritorinio krašto statuso“ teisinę analizę, kita vertus, reprezentuoja lietuvių (Atgimimo) poziciją lenkų teritorinio-nacionalinio krašto steigimo klausimu.

Straipsnio autorius teigia, kad Vilniaus kraštui suteikiami faktiškai visi išskiriami penki valstybės požymiai: 1) valdžia; 2) įstatymų leidyba; 3) pilietybė; 4) valstybės valdžios, valdymo ir teismo organų sistema; 5) teritorija. Visi jie yra atspindėti „Statuso“ projekte. Straipsnyje nenurodoma, kuo remiantis autorius išskiria valstybės požymius, tačiau juos nesunku aptikti tarptautinėje teisėje. Valstybės požymiai yra nurodyti 1933 m. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir principų“. Šioje konvencijoje apibrėžti požymiai, kuriais

vadovaujantis valstybė pripažįstama kaip tarptautinės teisės subjektas. Šie požymiai tokie: 1) nuolatiniai gyventojai; 2) apibrėžta teritorija; 3) vyriausybė; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis (1 str.) (Vadapalas 2003: 68). Galima sutikti, kad šie požymiai iš esmės sutampa su aptariamame straipsnyje išvardytais, nėra aptartas tik santykių su kitomis valstybėmis aspektas. Iš dalies galima teigti, kad šis santykių su kitomis valstybėmis aspektas „Statuso“ projekte yra matomas per santykių konstravimą tarp Lietuvos Respublikos ir „Vilnijos valstybės“.

Kalbant jau ne apie „Statuso“ projektą, įdomi informacija pasirodė 1991 m. rugsėjo 6 d. „Laba diena“ laikraštyje apie tai, kad 1991 m. rugpjūčio 28–31 d. į Varšuvą buvo nuvykusi Vilniaus nacionalinio-teritorinio krašto koordinacinės tarybos delegacija. Pranešama, kad „vizito tikslas – paaiškinti svarbiausiems Lenkijos centrums ir plačiajai visuomenei dabartinę lenkų padėtį Lietuvos Respublikoje ir ypač Vilniaus krašte“. Delegacija susitiko su keletu Lenkijos Respublikos oficialių pareigūnų – Lenkijos Respublikos teisingumo ministru, Senato maršalkų bendrijos pirmininku, Lenkijos Respublikos prezidento patarėju ir kt. Po įvykusio susitikimo pareiškime spaudai teigiama, kad vizito metu buvo priimtos nuostatos, tarp kurių – „pripažinti lenkams, gyvenantiems Lietuvos Respublikos teritorijoje, dvigubą Lietuvos ir Lenkijos pilietybę“ (Pareiškimas spaudai 1991: 1). Iš pranešimo neaišku, ar šios nuostatos buvo priimtos vienašališkai Vilniaus krašto nacionalinio-teritorinio krašto koordinacinės tarybos delegatų, ar joms pritarimą davė ir Lenkijos Respublikos oficialios institucijos. Kad ir kaip būtų, ši informacija suponuoja tam tikrą tarpvalstybinių santykių aspektą, kai Vilniaus nacionalinio-teritorinio krašto atstovai bando vykdyti tarpvalstybinius susitarimus, neturėdami tam įgaliojimų arba, tiksliau, veikdami kaip tarsi egzistuojančio valstybinio darinio atstovai.

Šiuolaikinė nacionalinė valstybė neišsivaizduojama be simbolių, kurie „įkūnija nacijos identitetą, vertybes ir valdžią“ (Eriksen 2007). Simboliai naudojami kaip priemonės skatinti nacijos vienybę. Eriksenas išskiria visą grupę valstybės simbolių, bet neabejotinai vieni reikšmingiausių yra valstybės vėliava, himnas ir herbas (taip pat galima kalbėti apie paminklus, valiutą, šventes ir t. t.).

Turbūt neatsitiktinai po įvykusio deputatų suvažiavimo Mostiškėse gegužės 25 d. lenkiškuose laikraščiuose informuojama, kad suvažiavimo metu buvo patvirtintas krašto himnas – juo pasirinktas Marios Konopnickos ir Felikso Nowowiejskio daina „Rota“, patvirtinta krašto vėliava – baltai raudona, sprendimas dėl herbo nepriimtas, atidėtas vėlesniam laikui (Bielawska 1991: 1; Taraškevičius 1991 (b): 2).

Informacijos apie vėliavą ir himną nagrinėtuose laikraščiuose pateikiama labai menkai. „Draugystėje“ 1991 m. birželio 13 d. (Vėliava virš rajono Tarybos pastato 1991:1) publikuota informacija apie vėliavą: „[...] baltai-raudonas

audeklas – nacionalinės lenkų spalvos – kiekviena juosta 180 x 90 centimetrų. [...] vėliava tokia pati kaip Žečpospolitos valstybinė vėliava, tačiau skiriasi išmatavimais“. Taip pat pasirodė žinių apie įvairiose šventėse naudojamą baltą ir raudoną vėliavą, kuri aiškiai nurodo sąsajas su kaimynine valstybe (Lenkija).

Kiek daugiau laikraščiuose buvo aptartas minėto suvažiavimo metu patvirtintas nacionalinio-teritorinio krašto himnas. Kaip minėta, juo buvo pasirinkta M. Konopnickos ir F. Nowowiejskio daina „Rota“. Himnas publikuotas „Draugystėje“, Nr. 24, birželio 13 d. (Vilniaus krašto himnas 1991a: 1), ir „Lenino priesakuose“, Nr. 45, birželio 11 d. (Vilniaus krašto himnas 1991b: 1). 1991 m. „Vorutos“ 23 numeryje pasirodė publikacija apie šį himną. Joje rašoma:

autonomistai taip sudarkė bei suklastojo M. Konopnickos kūrinį ir pritaikė jį prie savo politinių siekių, jog dažnam Lietuvos lenkui gali pasirodyti, jog ši poetė jau XX amžiaus pradžioje mačiusi, kaip lietuviai persekiojo lenkus, spjaudė jiems į veidus, mulkino bei klaidino jų vaikus... (Gedminas 1991: 6).

1991 m. rugpjūčio mėn. po Maskvoje nepavykusio pučo LR Aukščiausioji Taryba paleido Šalčininkų ir Vilniaus rajonų tarybas. Taip baigėsi beveik ketverius metus trukęs Lietuvos lenkų bandymas save apibrėžti kaip visavertę naciją, į šią sąvoką įkomponuojant ne tik „kas mes esame“, t. y. apibrėžti save kaip etninę grupę, bet ir turint politinių aspiracijų kontroliuoti įsivaizduojamą *savo* teritoriją.

Apibendrinant šią straipsnio dalį galima pridurti, kad Lietuvos lenkai, remdamiesi „lenkiškos autonomijos“ idėja, 1988–1991 m. demonstravo tam tikrą perėjimą nuo grynai etninio identiteto prie politinio (teritorinio) identiteto formavimosi užuomazgų. Laikraščiuose atspindėta autonomijos idėja tapo priemonė lenkų bendruomenei apibrėžti savo įsivaizduojamą teritoriją ir ją įtvirtinti politiniu lygmeniu atsakant į klausimus „kas mes esame?“ ir „kur yra mūsų teritorija?“ Vis dėlto, nors autonomijos siekis buvo grindžiamas identiteto išlaikymo argumentais, LTSR Aukščiausioji Taryba jį traktavo kaip antikonstitucinį, o galutinis šio siekio rezultatas buvo autonomijos idėjos žlugimas 1991 m., po Šalčininkų bei Vilniaus rajonų tarybų paleidimo.

Išvados

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas 1988–1991 m. laikotarpiu vyko sparčiai kintančioje politinėje / socialinėje aplinkoje, kurią lėmė Sovietų Sąjungos griūtis ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas. Šiuo laikotarpiu vyko intensyvi Lietuvos lenkų identiteto paieška – Lietuvos lenkai siekė apibrėžti savo vietą naujai atsikuriančioje Lietuvos valstybėje. Identiteto paieškos vyko dviem lygmenimis: viena vertus, formuojant etninį savitumą ir narystės grupėje kriterijus, kita vertus, siekiant įtvirtinti politinį identitetą, kuriam esminis buvo teritorinio savarankiškumo ir autonomijos klausimas.

Remiantis Barringtonu (2006), nacijos formavimasis neatsiejamas nuo dviejų esminių elementų – etninio identiteto ir politinio-teritorinio suvereniteto siekio. Lietuvos lenkai šiuo laikotarpiu orientavosi į abu šiuos aspektus, pirmiausia siekdami įtvirtinti savo poziciją kaip atskiros etninės grupės, o vėliau – konstruodami savarankiško politinio darinio modelį, kurio pagrindinis tikslas buvo Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto sukūrimas.

Diskursai apie identitetą, kurie buvo išreikšti laikraščių publikacijose, atskleidė sudėtingą Lietuvos lenkų identiteto konstravimo procesą, kuriame etniniai, kultūriniai ir politiniai aspektai susipynė tarpusavyje sukurdami daugialypę Lietuvos lenkų identiteto sampratą. Viena vertus, *lietuviai* savo diskursuose dažnai kvestionavo *lenkų* buvimo šalyje autentiškumą vadindami juos „sulenkęjusiais lietuviais“ ir taip menkindami jų istorinį bei kultūrinį savitumą. Kita vertus, Lietuvos lenkai atsakė konstruodami savo identitetą kaip neatskiriamą ir autentišką regiono dalį, stiprindami naratyvą apie savo istorinį tęstinumą ir teises į gyvenamą teritoriją.

Toks identiteto konstravimas buvo ne tik reakcija į lietuvių nacionalinio atgimimo procesą, bet ir bandymas formuoti politinę ir kultūrinę autonomiją naujajame valstybės kontekste apsibrėžiant save kaip naciją. *Lietuvių* dominuojantis tautinio atgimimo diskursas skatino Lietuvos lenkus ieškoti būdų įtvirtinti savo identitetą per teritorinio savarankiškumo ir autonomijos siekį.

Vilniaus krašto autonomijos projektas ir diskusijos apie jo įgyvendinimą rodo, kad Lietuvos lenkų bendruomenė siekė ne tik apsaugoti savo etninį identitetą, bet ir suformuoti savarankišką politinį vienetą, kuris užtikrintų bendruomenės politines teises. Šis Lietuvos lenkų grupės laikotarpis gali būti vertinamas kaip perėjimo nuo etninės bendruomenės prie politinės nacijos formavimosi etapo, kai teritorinis aspektas buvo svarbus identiteto elementas.

Darius Daukšas yra Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus mokslo darbuotojas. Jo mokslinių interesų sritis: etniškumo, nacionalizmo, migracijos ir pilietybės tyrimai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, 0001 Vilnius

El. paštas: dariud@yahoo.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4454-470X>

Literatūra

- Baleiša, Evaldas. 1991. Vilnija be pakantumo, *Atgimimas* 06 13–20: 3.
- Barrington, Lowell W. 2006. Nationalism & Independence. In Barrington, L. W. (ed.). *After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial & Postcommunist States*: 3–30. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Barth, Fredrik. 1969. Introduction. In Barth, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*: 9–38. Boston, New York: Little, Brown and Co.
- Bielawska, Jadwiga. 1991a. Decyzje, na które czekała Wileńszczyzna, *Kurier Wileński* 01 31:1.
- Bielawska, Jadwiga. 1991b. Zjazd deputowanych do terenowych rad samorządów Wileńszczyzny, *Kurier Wileński* 05 24: 1.
- Bobryk, Adam. 2013. *Społeczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989–2013*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butkus, Mindaugas. 1990. Lems protinga lietuvių pozicija, *Atgimimas* 12 05–12: 12.
- Chrzanowski, Maciej. 1989. Kto ty jesteś?: Polacy na Litwie, Ukrainie, Białorusi – to nie Polonia, *Czerwony Sztandar* 01 29: 3.
- Čiubrinskas, Vytis. 2008. Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje. Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 7–10. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Čiubrinskas, Vytis. 2010. Forging (Ethno)Nationalist Sentiment through Time and Space: Revivalist and Diasporic Ways of Accommodating Multiculturalism in East Europe and the USA. Rugg, F., Boscoboinik, A. (eds.). *From Palermo to Penang – a Journey into Political Anthropology: Festschrift for Christian Giordano*: 103–118. Berlin, London: LIT Verlag.
- Czechowicz, Lech. 1990. O rusyfikacji, litwinizacji i problemach językowych, *Kurier Wileński* 03 14: 4.
- Dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso (a). 1991. *Draugystė* 5 12: 2–3.
- Dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso (b). 1991. *Lenino priesakai*, 5 21: 2–3.
- Deputato I. Tichonovičiaus kalba TSRS Liaudies deputatų II suvažiavime. 1990. *Draugystė* 01 04: 1–3.

Eriksen, Thomas H. 2007. Some Questions about Flags. Eriksen, T. H., Jenkins, R. (eds.). *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*: 1–13. London, New York: Routledge.

Eriksen, Thomas. H. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.

Garšva, Kazimieras. 1991. Rytų Lietuva – tautos rūpestis. *Atgimimas* 07 25–08 01: 6.

Garšva, Kazimieras; Gaučas, Petras; Klimas, Petras. 1991. Atsiliepimas į „Memorandumą dėl lenkų padėties Lietuvoje“, *Voruta* 01: 2, 3, 7.

Garšva, Kazimieras; Grumadienė Laima (sud.). 1993. *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Gečiauskas, Evaldas. 1990. Memorandumo dėl lenkų padėties Lietuvoje komentaras, *Voruta* 11 02: 2.

Gedminas, Kostas. 1991. Kaip Mostiškėse išniekino Mariją Konopnicką, *Voruta* 12 01 15: 6.

Giordano, Christian. 1997. Affiliation, Exclusion and the National State: ‘Ethnic Discourses’ and Minorities in East Central Europe. Wicker, H. R. (ed.). *Rethinking Nationalism and Ethnicity*: 175–193. Oxford, New York: Berg.

Golodovičius, F. 1988. Ugdyti patriotus ir Internacionalus, *Draugystė* 6 14: 1.

Golodovičius, F. 1989. Atgimimas: lygiateisiškumas ir konsolidacija, *Draugystė* 09 26: 2.

Grigas, Romualdas (sud.). 1996a. *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Grigas, Romualdas. 1996b. Įžanga, R. Grigas (sud.). *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 9–14. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Grumadaitė, R. 1991. Vilniaus apskritis: išimčių ir privilegijų nenumatoma, *Vilnia* 08 16: 1.

Hollinger, David. 1996. *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York: Basic Books.

Jundo-Kaliszewska, Barbara. 2019. *Zakładnicy historii: Mniejszość polska w post-tradzieckiej Litwie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Juozelūnienė, Irena. 1996. Kolektyvinis ir individualus tapatumas. Grigas, R. (sud.). *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 61–81. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Kasatkina, Natalija, Kadziauskas, Giedrius, Šliavaitė, Kristina. 2006. Ethnic Minorities and Public Policy: The Case of Lithuania. Spiliopoulou Åkermark, S., Huss, L., Oeter, S., Walker, A. (eds.). *International Obligations and National Debates: Minorities around the Baltic Sea*: 347–396. Mariehamn: Åland Islands Peace Institute.

Kasatkina, Natalija; Leoncikas, Tadas. 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.

Kazėnas, Gediminas; Jakubauskas, Adas; Gaižauskaitė, Inga; Kacevičius, Romualdas; Visockaitė, Asta. 2014. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kurcz, Zbigniew. 2005. *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kuzmickas, Bronius. 1989. Reikia apsispręsti, *Atgimimas* 01 20: 2.

Lietuvos Respublikos įstatymo projektas dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso. 1991a. *Draugystė* 05 12: 2–3.

Lietuvos Respublikos įstatymo projektas dėl Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto Statuso. 1991b. *Lenino priesakai* 05 21: 2–3.

Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo Nutarimas. 1989. *Draugystė* 09 26: 1.

Lieven, Anatol. 1995. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius: Baltos lankos.

Memorandumas dėl lenkų padėties Lietuvoje. 1990a. *Draugystė* 10 6: 2–3.

Memorandumas dėl lenkų padėties Lietuvoje. 1990b. *Lenino priesakai* 10 12: 2–3.

Olszewski, O. 1989. Kto robi wzrawę, czyli syndrom „Izidoriusa“, *Czerwony Sztandar* 02 15: 3.

Pareiškimas spaudai. 1991. *Laba diena* 09 06:1.

Popovski, Vesna. 2000. *National minorities and Citizenship rights in Lithuania, 1988–1993*. New York: Palgrave.

Rajonas paskelbtas autonominiu. 1989. *Draugystė* 09 19: 1.

Rajono savivaldybės Tarybos pirmoji sesija. 1990. *Lenino priesakai* 05 05: 1.

Rajono Tarybos sesija. 1990. *Draugystė* 05 26: 1.

Sabutis, Liudvikas. 1989. Ar teisėtai kuriami teritoriniai nacionaliniai rajonai, *Draugystė* 09 23: 1.

Šalčininkų rajono Liaudies deputatų tarybos dešimtosios sesijos sprendimas dėl Šalčininkų rajono teritorijos paskelbimo to paties pavadinimo lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu su savivalda Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos sudėtyje. 1989. *Lenino priesakai* 09 14: 1.

Savicka, Elizabeta. 1990. Nad Solczą, nad chłodną rzeką, *Czerwony Sztandar* 01 09: 4.

Sirutavičius, Vladas. 2017. *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988–1994 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Sirutavičius, Vladas. 2022. *Litwini a litewscy Polacy, Litwa a Polska 1988–1994*, Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.

Šliavaitė, Kristina. 2021. Kalba, religija ir etniškumas mokyklose rusų ir lenkų mokomosiomis kalbomis Lietuvoje: įvairovės (ne)atpažinimo praktikos, *Filosophija. Sociologija* 32(2): 133–140.

Šliavaitė, Kristina; Frėjutė-Rakauskienė, Monika; Marcinkevičius, Andrius. 2023. *Lietuvos valstybingumo atkūrimas tautinių mažumų perspektyvoje: etniškumas, įtrauktis, pasirinkimai*. Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centras.

Sliesoriūnas, Gintautas. 1989. Lenkai lietuvių akimis, *Atgimimas* 04 21: 3.

Spurga, Saulius. 1990a. Atmesti skrupulus, siekti susitarimo su lenkų lyderiais, *Atgimimas* 10 24–31: 10.

Spurga, Saulius. 1990b. Ką reiškia p. Niesiolowskio kalba Lenkijos Seime?, *Atgimimas* 11 28–12 05: 5.

Spurga, Saulius. 1990c. Tėviškę atradau Lietuvoje: pasikalbėjimas su Vilniaus universiteto slavistikos katedros vedėju Valerijum Čekmonu, *Atgimimas* 07 08: 14.

Stačiokas, Stasys. 1991a. Ar spėsime Vilniaus lenkų teritorinės autonomijos klausimą?, *Atgimimas* 07 04–11:6.

Stačiokas, Stasys. 1991b. Ar spėsime Vilniaus lenkų teritorinės autonomijos klausimą?, *Atgimimas* 07 11–18: 5.

Stepanovas, Andrejus. 1989. Kas tie „tuteišiai“, *Atgimimas* 06 03: 3.

Stoma, Saulius. 1991. Lietuvos tauta, *Lietuvos aidas* 02 06: 1.

Šutinienė, Irena. 1996. Istorinė paribio gyventojų sąmonė ir jų integracija Lietuvos valstybėje. Grigas, R. (sud.). *Paribio Lietuva: sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 33–60. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Taraškevičius, S. 1991a. Mūsų likimas – mūsų pačių rankose, *Draugystė* 05–31.1–2.

Taraškevičius, S. 1991b. Ar taip sprendžiamos problemos, *Lenino priesakai* 07 09: 2.

Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidentui Michailui Gorbačiovui. 1990. *Draugystė* 06 02: 1.

Tomaszewicz, Józef. 1988. Nie mogę się zgodzić, *Czerwony Sztandar*, 08 04: 2.

Trumpickas, Laisvutis. 1990. Kad Lietuva būtų lietuviškesnė, *Lietuvos aidas* 11 13: 3.

Uchwała drugiego zjazdu deputowanych terenowych Rad Samorządów Wileńszczyzny. 1990. *Nasza Gazeta* 10 15:2.

Vadapalas, Vilenas. 2003. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas

Vercinkevičius, Juozas. 1991. Reikia būti budriems: pasakoja Vilniaus krašto Lietuvių sąjungos vicepirmininkas Bronius Saplys, *Voruta* 08 01–31: 1.

Vilniaus krašto himnas. 1991a. *Draugystė* 06 13: 1.

- Vilniaus krašto himnas. 1991b. *Lenino priesakai* 06 11: 1.
- Vilniaus Rajono Tarybos Deputatų Kreipimasis į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą. 1990. *Draugystė* 06 02: 1.
- Vyšniauskas, Vidmantas. 2020. „Čia pas mus“ – kraštietiškas Pietryčių Lietuvoje: Šalčininkų rajono atvejis. *Lietuvos etnologija* 20(29): 81–104.
- Zdaniukiewicz, Adam b. 1990a. Kto ma rację, *Czerwony Sztandar*, 01 25: 2–3.
- Zdaniukiewicz, Adam. 1990b. O co się toczą dzisiejsze dyskusje?, *Czerwony sztandar* 01 23: 2–3.

Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation?

Darius Daukšas

Summary

The article looks into the formation of the identity of Lithuanian Poles in the period of the fall of the Soviet Union and the restoration of Lithuania's independence, i.e., in 1988–1991. The article is based on an analysis of Lithuanian and Polish newspapers published in Lithuania. Lithuanian newspapers, such as *Atgimimas*, *Lietuvos aidas* and *Voruta*, supported an ethnically oriented narrative of the Lithuanian revival and questioned the authenticity of the presence of Poles in the Vilnius region. Often, the Lithuanian press portrayed the Poles of Lithuania as Polonised Lithuanians, and emphasised the questions of the Polish surnames, origins, purity of the language, loyalty to the Lithuanian state, etc. Meanwhile, Polish newspapers such as *Czerwony Sztandar*, *Draugystė*, *Lenino priesakai*, *Nasza Gazeta* and *Kurier Wilenski* became platforms for defending the historical right of Poles to live in the region and for the construction of Polish identity.

The article stresses that Poles formed their identity in two stages. Firstly, they sought to consolidate their position as a distinct ethnic group by emphasising their historical continuity in the region. Secondly, the Polish-Lithuanian group went through an intensive process of political identity formation culminating in the idea of autonomy. The aspiration for autonomy was most clearly expressed in the attempt to establish a Polish national-territorial region of Vilnius. The idea of autonomy took shape in several stages, starting with the decision of the Vilnius and Šalčininkai district councils to declare national

territorial units in 1989, and ending with the congress of deputies in Mostiškės in May 1991, where the draft 'Status of the Vilnius Region' was adopted. This document undoubtedly showed that Poles perceived their identity not only in ethnic terms, but also in political and territorial terms, seeking to define themselves as an independent political unit. This process marks a certain shift from an ethnic identity towards the idea of a political nation in which territory becomes an important element of identity.

Gauta 2024 m. birželio mėn.